

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 1 • NR 7 • 1963

Jerusalemsskorset
Af O. H. M. Baron Haxthausen

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Jerusalemsskorset

Af O. H. M. Baron Haxthausen

BLANDT de henved 400 forskellige korsformer, der forekommer i heraldiken, indtager *Jerusalemsskorset* (figur 1) en ganske særlig og fornem plads. Konkrete oplysninger om dette våbens opståen, symbolik og tidligste historie er imidlertid både spredte og sparsomme, medens megen uhistorisk romantik stadig flourer.

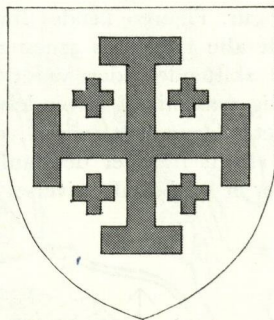
For at få klarlagt, om Jerusalemsskorsets oprindelse skal søges i tidligere korsformer, har jeg fundet det nødvendigt at indlede med visse definitioner og at opridse nogle hovedtræk af korsets historie i almindelighed. Videre har jeg ment at burde anholde nogle af de oftest forekommende urigtige påstande om Jerusalemsskorset. Disse forhold har medført, at jeg — uden at tilstræbe en fuldstændig behandling af emnet — har måttet gå noget uden for rammerne af en ren heraldisk fremstilling.

Virkelige kors

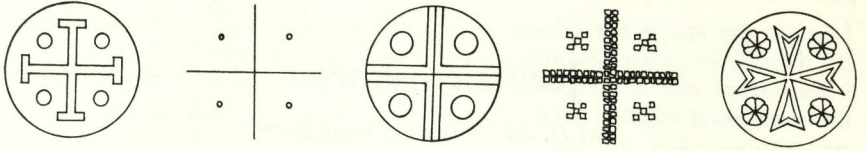
Et virkeligt kors er et tortur- og aflivningsredskab, navnlig anvendt i den klassiske oldtid af romerne. De virkelige kors kan deles i fem grundtyper. Den simpleste form er en lige pæl eller stolpe. I almindelig, moderne og heraldisk sprogbrug kan en pæl selvsagt ikke anerkendes som et kors, skønt såvel det græske *stauros* som det latinske *crux* netop oprindeligt kun betød »en pæl«. Det Y- eller gaffel-formede kors, også kaldet *Ypsilonkorset*, har måske forbindelse med romernes *furca* (gaffelgalgen), hvis brug er kendt fra den senere kejsertid.

Det X-formede *Andreaskors* menes aldrig at have været i brug i oldtiden; dets »eksistens« synes at bero på en misforståelse. Hieronymus (ca. 340-420) siger, at korsarmene skal illustrere religionens udbredelse mod de fire verdenshjørner, og sammenligner Kristi kors med det græske bogstav »ki«, der skrives som et X — men i ældre tid blev dette ofte skrevet som et +. Fejlen må have indsneg sig ved senere afskrivninger af manuskripter. Tilknytningen til apostlen Andreas stammer fra ganske uhistoriske middelalderlige legender.

Nogle mener, at Kristus blev korsfæstet på et T-formet kors, det såkaldte *Taukors*, men af grunde jeg ikke her skal komme nærmere ind på, er det latinske kors blevet næsten enerådende i naturalistiske gengivelser af Kristi korsfæstelse.

1. Det »reglementerede« Jerusalemsskorset. Feltet sølv, heri et »svævende« guld krykkekors, omsat af fire mindre guld græske kors. Selv om våbenet således indeholder fem kors opfattes det som eet billede, kaldet Jerusalemsskorset.

2. a. Fra Dura Europos, 200-tallet, utvivlsomt kristent; symbolik uvis. — b. Fra Nazareth, 400-tallet, kristent; måske Jesus og de fire evangelister. — c. Sten i kirke i Umm el-Jamal, 500-tallet; sikkert Jesus og de fire evangelister. — d. Mosaik i Nazareth, datering usikker, muligvis 300-tallet; utvivlsomt kristent, symbolik usikker. — e. Slutsten i hvælving i hus i Latakia, uenighed om dateringen (byzantinsk eller korsfarerperioden?); symbolik sandsynligvis: Jesus og de fire evangelister.

Figur og symbol

Det græske eller byzantinske kors adskiller sig fra det latinske ved, at korset er symmetrisk om såvel den lodrette som den vandrette akse — oftest er alle fire korsarme lige lange. Det er udelukket, at denne korsform har været anvendt til korsfæstelser, alene af den grund, at det ville være en alt for urationel anvendelse af det navnlig i Mellemøsten sjældne og kostbare langtømmer. Men som den enkle figur det græske kors er, har det været anvendt fra tidernes morgen både som ren dekorativ figur og tillige — i hvert fald fra omkring år 3000 før vor tidsregning — som symbolsk figur. Figuren kendes fra praktisk talt alle kulturens arnesteder og har til skiftende tider været tillagt forskellig symbolik. I forbindelse med et andet ældgammelt symbol, det såkaldte »livets træ«, er det muligt, at korset er et symbol af universel karakter,

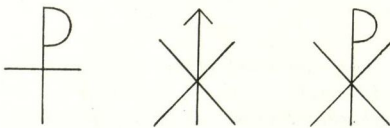
måske betegnende de fire verdenshjørner.

I andre tilfælde optræder korset sammen med cirklen og somme tider er de to figurer forenede til een, korset omskrevet af en cirkel. I nordlige kulturkredse har denne figur uden tvivl været et soltegn, medens den samme figur i varmere lande i nogle tilfælde snarere har repræsenteret månen. Måske bør det her nævnes, at noget tyder på, at det Gamle Testaments »Gud« oprindeligt var en måne-gud.

Kristne kors

Korset i cirklen, der i 200- og 300-tallet (efter vor tidsregning) kan have haft en vis tilknytning til Sol-Apollo, blev snart overtaget af den kristne religion uafhængigt af det virkelige kors og optaget blandt religionens mange forskellige billedlige symboler. Fra den ældste kristne ikonografi bemærkes, at alle helgeners hoveder ses på baggrund af en i regelen forgyldt cirkelskive. På billeder af Kristus, Heligånden og Gud Fader ses altid et kors i cirklen. Følgelig må cirklen betegne *det hellige*, medens korset i cirklen er forbeholdt *det guddommelige*.

Korset i cirklen kendes i dag fra utallige kirkers kalkmalerier. Figuren

3 A. Sådan kan de figurer have set ud, som Lactantius omtaler i sin legende.

betegner her, at bygningen er indviet til gudstjeneste. Lignende figurer kendes fra Mellemøstens ældste kristne kirker. Den kunstneriske udformning er naturligvis varieret. Kvartererne mellem korsarmene kan være udfyldte med figurer — ofte små cirkler (heretter kaldet »besanter«). Analogt med det foregående kan det antages, at den herved fremkommende figur betyder: een guddommelig og fire hellige = Kristus og de fire evangelister. I nogle tilfælde udelades den store cirkel — om dette ændrer noget ved symboliken, tør jeg ikke sige.

På figur 2 vises de mig kendte eksempler på sådanne figurer fra Mellemøsten. Det vil ses, at figurerne ikke er geografisk lokaliserede til egnen omkring Jerusalem; det må endda betragtes som tvivlsomt om dette »tema« overhovedet først er opstået i det Hellige Land. Det er ikke lykkedes mig at finde bare eet eksempel visende et stort kors omgivet af fire mindre græske kors. Det kan ikke udelukkes, at en sådan figur kan have forekom-

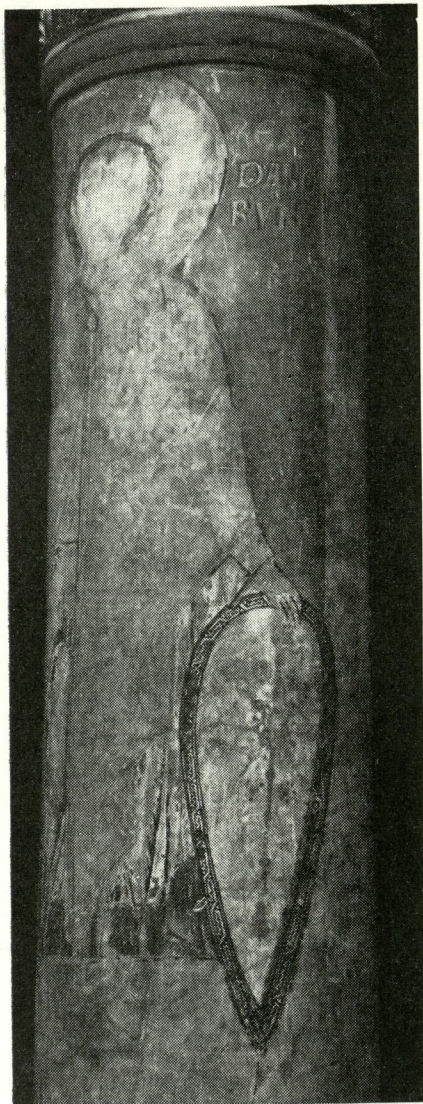
met i byzantinsk tid, men det er utænkeligt, at den skulle have været almindeligt anerkendt som et mærke med særlig relation til det Hellige Land, eller til byen eller begrebet Jerusalem.

Kampskjolde

Længe før heraldikens fremkomst har det været skik at pryde kampskjoldene med bemaling, beslag og figurer. Første gang »kristne krigere« optræder i et større slag i historien førte de ifølge en legende kors-beslægtede figurer på deres skjolde. Jeg tænker her på Lactantius-versionen af legenden om Konstantin den Stores sejr ved den Milviske Bro år 312. Det »Guds himmelske tegn« som omtales her, beskrives med ordene: *Transversa X littera summo capite circumflexo*. Hvorledes Lactantius har forestillet sig dette tegn er lidt uklart, men det må vel have været noget i retning af en af figurerne på figur 3 A. Lactantius' betretning menes affattet kort efter slaget

3 B. Fra Bayeux-tæpetet. Bemærk rytterens skjold til højre i billedet.

4. Knud den Helliges billede på en søjle i Fødselskirken i Bethlehem. Korsets udformning minder om en juvelprydet guld monstrans, men derudover ses fire små blomsterlignende figurer mellem korsarmene. Jeg tør ikke afgøre om disse figurer er svævende, eller om de på en eller anden måde er fæstet til korset. (Enkelte bevarede byzantinske alterkors har ædelstene hængende ned fra den vandrette korsarm i guldtråde). Hellig Olavs skjold afviger fra Knuds ved at skjoldborten er hvad man på engelsk kalder en *grail* led og korset ikke har de skrå stråler; de blomsterlignende figurer er derfor anbragt midt i kvartererne.

og senest år 315. Der findes imidlertid to andre, lidt senere, kristne legender om samme slag. De omtaler ikke skjoldmærker, men nævner derimod det nok så bekendte banner *labarum*.

Uanset om Konstantin og hans krigere var kristne eller ej, og uagtet den højst tvivlsomme historiske værdi af Lactantius' beretning, vidner legenden dog om, at der blandt kristne på denne tid eksisterede den tanke, at skjolde kunne prydes med kristne billedlige symboler. Ravenna-mosaikkerne (fra ca. 525–550) viser kejser Justinians livvagt med sådanne skjolde.

På Bayeuxtapetet, der er fremstillet omkring år 1077, ses skjolde med figurer, der minder om korset med de fire besanter (figur 3 B). Jeg tror ikke, at det er tilfældig dekoration. Der er sikkert tilstræbt en for tiden naturalistisk gengivelse af typiske kampskjolde, og korset med besanterne skal derfor opfattes som metalbeslag til styrkelse af skjoldet. Om beslagenes udformning har været tillagt særlig betydning eller symbolik, ved jeg ikke.

Korstogene

Den 27. november 1095 erklærede Pave Urban II i Clermont den hellige krig. Det bestemtes samtidig, at enhver ekspeditionsdeltager skulle bære et kors af rødt klæde syet på kappens skulder. Der nævnes intet om skjoldmærker.

Fra korsfarernes første ekspansions-tid i Palæstina eksisterer dog to, navn-

lig for Norden interessante, eksempler på at skjoldene alligevel ofte bar korsmærket. På to søjler i Fødselskirken i Bethlehem ses *Hellig Olav* og *Knud den Hellige* afbildede (figur 4). Begges skjolde er prydede med korset. Billederne menes malede omkring år 1130, muligvis af en armenisk kunstner. Kunstneren må have gengivet de to nordiske konger ud fra sit kendskab til, hvorledes prinser blandt korsfarerne var klædt og udrustet, blandet med byzantinsk tradition for hvorledes en fyrste (og helgen) »skulle« se ud.

Billedet af *Frederik Barbarossa* (figur 5) er et dedikationsblad i et manuskript, der menes foræret kejseren år 1188 eller 1189 kort før hans afrejse på det for ham så skæbnesvangre korstog. Den mindre skikkelse i billedets sinistre side er provst Henrik fra Schäftlarn, manuskriptets donator og muligvis også ham, der har udført billedet. Den eneste forklaring jeg kan tilbyde på den ejendommelige krone og det gennemhullede rigsæble er, at provsten ikke har været rutineret i at lave kejserbilleder. Men i skjoldet tror jeg, han har truffet noget meget karakteristisk for den fremspirende heraldik: Feltet med de rækkevis ordnede »utallige« små figurer. Besanterne skal næppe opfattes som »de Helliges Samfund«; snarere er det stiliserede sømhoveder.

I Gravkirken

Målet for korstogene var som bekendt at generobre Kristi Grav fra de »vantro«. Den hellige Gravkirke er i dag hovedsagelig den samme bygning, som dén korsfarerne rejste år 1149. På murene i kirken ses en mængde små kors indridsede, flere af dem samlede

5. *Frederik Barbarossa* (Vatikanets bibliotek Cod. Vat. lat. 2001). Sølv (hvidt) sået med røde gennemhullede besanter, guld latinsk kors og skjoldrand. Fra inskriptionen må jeg bringe følgende lille uddrag: »Kejseren den berømmelige, fromme, ophøjede *Frederik* udjog *Saladins* yngel fra Herrens land«. — Den 10. juni 1190 var *Frederik* med sin hær nået ned på kystsletten ved *Seleucia* i *Lilleasien*. Med sin livvagt red han i forvejen til floden *Calycadmus*. Her fandt den omtrent 70-årige kejser druknedøden under uopklarede omstændigheder. Der var endnu ikke opnået kontakt med *Saladins* styrker.

i grupper på fem, således at de danner et Jerusalemkors. De lokale turistførere fortæller, at disse kors er rid-sede af korsfarerne, og at Jerusalemkoret opstod ved, at man en dag tilfældigt så, at fem kors sammen dannede et smukt og karakteristisk mærke, der yderligere skulle lede tanken hen på Kristi fem sår.

6. Våbenskjolde på det ærkebiskoppelige palæ i Nicosia, Cypern, tidligst o. 1325. Vistnok et af de ældste eksisterende stenrelieffer hvorpå Jerusalemkorsset forekommer. Dexter: Cyperns røde løve. Sinister: Firdelt, 1. og 3. felt Jerusalem, 2. og 4. felt Lusignan'ernes (her) 7 gange tværdelte våben belagt med en løve.

Det er især langs trappen ned til Helenekapellet, at korsene findes. Under Helenekapellet ligger den brønd, hvor Konstantin den Stores moder *Helene* ifølge legenden år 326 fandt de tre kors, hvorpå Jesus og røverne var blevet korsfæstede. Også på muren bag alteret i dette kapel ses talrige kors, men desuden er der ridset et våbenskjold og indskriften »von Wildenstein Riter«. Denne tegning og andre grafitti kan efter stilen tidligst dateres til omkring år 1350. Det turde derfor være rimeligt at antage, at korsene er fra samme periode, fra tiden hvor det netop blandt tyske fyrster og riddere var højeste mode at drage på pilgrimsfærd til Jerusalem.

Udlægningen af korsene som Kristi fem sår stemmer heller ikke med korsfarertidens ånd. For korsfarerne i Palæstina var korset kampens og sejrns tegn. Først mod slutningen af middelalderen trænger disse sentimentale tanker sig frem, der lægger hovedvægten på passionen. Endelig forudsætter denne udlægning, at Jerusalemkorsset ved dets opståen bestod af fem kors, og er — som vi senere skal se — denne

forudsætning ikke til stede, må udlægningen selvfølgelig afvises.

Jerusalemkors i sten fra tiden før 1291 forekommer hverken i byen Jerusalem eller andre steder inden for kongeriget Jerusalems grænser. Denne totale mangel kan næsten virke mistænkelig og måske få én til at tænke, at det sikkert også i dag vil være vanskeligt at finde hagekors på offentlige bygninger i Tyskland — med andre ord, mon ikke muhammedanerne har fjernet Jerusalemkorsene? Da der fra korsfarertiden er bevaret så mange andre kristne billedlige symboler i landet, og da Islam næsten altid i så henseende har været ret tolerant, mener jeg, at svaret er et bestemt nej. På Cypern findes Jerusalemkors i sten, men ingen af dem kan dateres tidligere end omkring 1325 (figur 6).

Sigil og byvåben

Ifølge Schlumbergers *Sigillographie* forekommer Jerusalemkorsset første gang på dronning Charlottes segl fra 1458—1460. De fleste af de tidligere konger af Jerusalem førte dobbeltsegl

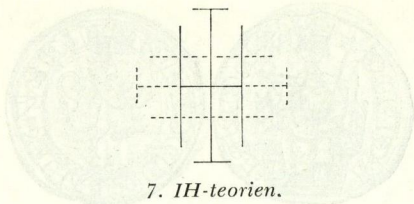
(blybuller) af majestætstypen. Forsiden viser kongen med regalier siddende på en trone, og bagsiden viser byen Jerusalem med Davidstårnet (eller rettere den vestlige Jaffaport). Bag en bymur ses i dextre side templet (tempelherrernes hovedkirke, den nuværende klippemoské), og sinister gravkirken. Anerkender man sådanne »bybilleder« i det åbne seglfelt som byvåben, da er dette byen Jerusalems våben.

Når Jerusalemskorset i forskellige variationer f. eks. optræder som »byvåben« på kobberstik fra 1600-tallet med prospekter fra Jerusalem, skal det nok ses i forbindelse med at Franciskanerordenen i 1336 havde etableret sig i byen og fra omkring 1400-tallets begyndelse — som vogtere af den Hellige Grav — førte Jerusalemskorset, rødt i sølv.

Det kan måske virke forbløffende, at ingen kongesigiller fra den egentlige korsfarertid viser heraldik, men tilsvarende eksempler kendes fra andre lande. Måske ønskede kongerne at holde det officielle sigil frit for våbenskjolde og kun lade sig gengive som majestæten på tronen, for derved at hæve sig op over stridigheder og problemer som en indiskutabel institution — kongen af Guds nåde.

Mønter

På mønter må man alene støtte sig til den plastiske virkning, men fremfor segl og stenrelieffer har mønten det, at den som regel har været fremstillet i et så stort antal og i et så bestandigt materiale, at tydelige eksemplarer er bevarede. Når fyrstens (eller lensherrens) våben figurerer på mønten, kan man gå ud fra, at det virkelig er det »officielle« våben for den person, hvis navn, titler og besiddelser står i om-

7. IH-teorien.

skriften. Identificering og hermed datering af mønter er i dag forholdsvis let.

De tidligste korsfarermønter viser på den ene side et græsk kors i »åbent felt«. I kvartererne er nu og da anbragt små figurer som f. eks. en besant i 1. og 3. kvarter eller en halvmåne i 2. kvarter. Fra selve kongeriget Jerusalem kender jeg ingen mønter med Jerusalemskorset.

Det har været fremført, at kors på mønter oprindeligt ikke er kristne kors, men blot en praktisk foranstaltning for at man kunne brække mønten itu efter korsets riller og herved veksle en »krone« til fire »25-ører«. Denne teori kan nu næppe overføres på de mønter vi her beskæftiger os med. Korsarmene når ikke ud til møntens kant, og i regelen fremtræder korset i positivt relief.

Dr. V. Cramer mener, at oprindelsen til Jerusalemskorset skal findes på en mønt af patriarken *Albert* af Jerusalem (1202—1214). Denne mønt skul-

8. Guldmønt, 1277. + KAROL. DEI. GRA. IERLM. SICILLIE. REX

9. Sølv mønt. Vistnok ældste kendte »gros« (større sølv mønt) fra den latinske Orient. Avers: hENRI . . REI : DE — Revers: + IERVSALEM E D'ChIPR'

le vise et IH flankeret af fire små kors. Dr. Cramer tænker sig nu, at I'et og H'et (for Iherusalem, Hierusalem eller Jesus-monogrammet IHS) er blevet sammenskrevet og at endnu et sæt er lagt på, tværs over det første; herved fremkommer Jerusalemskorset (figur 7). Den tidligste mønt med det »færdige« Jerusalemskors på skulle være en mønt udstedt af den tyske konge Konrad IV af Hohenstaufen (1250—1254); derefter forekommer korset på mønter af Karl I af Anjou-Sicilien (1277).

Hertil må jeg bemærke: Jeg har ikke kunnet finde omtalte mønt af patriarken Albert, og jeg vil næsten betvivle at den eksisterer, fordi ingen af Jerusalems andre patriarker møntede. Teorien om en bogstavrebus er tiltalende, men selv om forkortelser anvendtes i udstrakt grad på hin tid tror jeg, at egentlige rebusser først (igen) kom på mode et stykke ind i 1300-tallet. En mindre udspikuleret rebus ville det være, hvis et *I* sammenskrives med et »langstrakt« *H*; herved fremkommer krykkekorset. De græske kors tilsættes derefter som dekoration. På denne måde undgår man også den uverificerede forudsætning med de fem kors.

Imidlertid er en sammenskrivning af bogstaverne *I* og *H* ikke karakteri-

stisk for Jerusalem, da dette oftest stavedes IERVSALEM (eller forkortelser heraf). På enkelte mønter ser det ud som om der står hIERVSALEM, men det skal vistnok læses som D'IERVSALEM (et bykort over Jerusalem fra ca. 1150 staver dog IHERVSALEM). Konrad IV blev aldrig virkelig konge af Tyskland, men kun »Romernes konge« i perioden 1251—1254, men desuden var han (som Konrad II) konge af Jerusalem 1229—1250, og det er vist kun som sådan, at han har udstedt mønter. De fleste af disse mønter bærer godtnok kors, men ingen af dem jeg har kunnet finde frem til i kataloger og samlinger, bærer Jerusalemskorset. På figur 8 ser vi en af Karl I's mønter hvor Jerusalemskorset optræder i våbenets dextre side — men bemærk, der er fem små græske kors omkring krykkekorset.

Udover Karl I og de sidste Hohenstauffer var også Lusignan'erne indblandet i de komplicerede stridigheder om retten til Jerusalems trone. I modsætning til de førstnævnte var Lusignan'erne bosatte først i det Hellige Land og siden på Cypren. Slægten førte fra sin hjemstavn Poitou i Frankrig et »tværstribet« våben (antallet af tværdelinger har varieret fra 5 til 20) i tinkturerne sølv og blå. På Cypren (og måske også i Palæstina) førte de

10. Sølv mønt. Amalrik har sit navn med og betegner sig som guvernør. Avers: + hENRIC'IRLM E CIPRI REX — Revers: + AMALRIC'GVBNATOR CIPRI

desuden en rød løve. Der er tvivl om, hvorvidt denne løve var tænkt som et særligt våben for øen og kongeriget Cypren, eller om den var et sekundært slægtsmærke. Løven optræder første gang på mønter af *Henrik II* (1285–1324; i omtrent samme periode dels titulær, dels virkelig konge af Jerusalem). Løven er i »åbent felt«, men stilen lader ingen i tvivl om, at det er en heraldisk løve (figur 9).

Ulykkeligvis var Henrik plaget af en sygdom, og dette gav hans broder *Amalrik* anledning til med ikke helt

11. Sølv mønt. Henriks navn er helt udeladt. Amalrik tør dog ikke smykke sig med kongetitlen, men kalder sig i stedet herre til Tyrus, Cyperns guvernør og rektor, Jerusalems og Cyperns konges søn. Han undlader at anføre, at det er den forrige konge han mener. Avers: + AMALRICVS TIRENSIS DOMINVS CIPRI GUBNATO' E' RETOR — Revers: + IRL'M:ET:CIPRI REGIS:FILIUS

rent broderlige motiver at overtage regentskabet. Denne periode, der strakte sig fra 1304–1310 afspejler sig i to mønter. På figur 10 ser vi omsider det eftersøgte »reglementerede« Jerusalemsskors, men ikke i skjold. På figur 11 er det i skjold og ligesom på Karl I's mønt i dextre side af det delte våben, hvis sinistre side viser føromtalt løve, der nu er lagt på det »tværstribe« våben.

Mønten på figur 12 menes at stamme fra Henriks sidste regeringsår efter

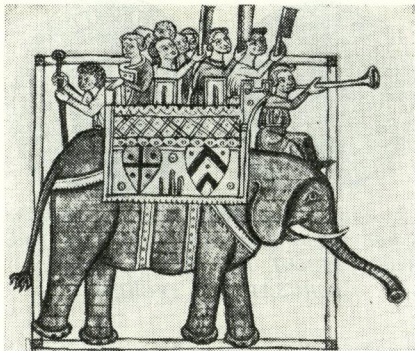
12. Sølv mønt. Formentlig fra Henriks sidste regeringsår efter Amalriks død. Avers: hENRI DEI RE REX CYPRICI REGIS FILIVS — Revers: + IERVSALEM E D'CHIPR'

Amalriks død. Her er Jerusalemskorset atter i åbent felt. Som den sidste i rækken af Cypern-mønter ser vi *Peter I's* mønt (figur 13), hvor et lille skjold med løven står ved tronens fod, medens Jerusalemskorset i åbent felt ses på reversen.

Stedet hvor korsets to hoveddele krydser hinanden (hjerstestykket), er på nogle gengivelser udformet til et kvadrat, der rager ud over vinklerne mellem korsarmene. I dette kvadrat er somme tider endnu et lille kors. Forklaringen på denne detalje er, at alterkors samtidig var relikviegemmer (for større eller mindre splinter af »Kristi sande kors«), og gemmestedet var netop hjerstestykket, som derfor måtte sikres og udsmykkes på værdig måde. Fænomenet kendes fra andre korsformer, men i forbindelse med Jerusalemskorset synes det opstået på Cypern og næsten udelukkende anvendt her.

13. Sølv mønt. Avers: + PIERRE PAR LA GRACE D' DIEU ROI — Revers: + DE IERVSALEM E DE CHIPRE

14. British Museum. Bestiary. Harley MS 3244, f. 39.

Heraldiske manuskripter

I et engelsk zoologisk håndskrift fra 1200-tallets begyndelse finder vi denne herlige elefant (figur 14). Billedet er øjensynlig tegnet af en dygtig, professionel kunstner med nogen erfaring i den heraldiske kunst. Kan hælde at de to våbener er imaginære, men helt grebet ud af luften er de næppe. Det dextre, som interesserer os mest, er det nu gammelkendte kors med de fire besanter. Man skal ikke underkende klerkenes kendskab til billedsproget og frakende heraldiken enhver symbolik, og jeg er derfor tilbøjelig til at mene, at det stadig må betyde Jesus og de fire evangelister. Det kan umuligt sættes i forbindelse med kejser *Frederik II* af Hohenstaufen (konge af Jerusalem 1225–1229), selv om han vitterlig holdt elefanter.

Mathæus Paris: »Historia Anglorum« har som vignetter i marginen 95 våbenskjolde for de personer, der nævnes i teksten. Dette manuskript er måske det ældste, hvis tegninger anerkendes som virkelig heraldiske. Det dateres til 1250–1259. Mathæus Paris indtrådte i St. Albans klosteret i England

i 1217 som krønikeskriver, han besøgte Norge i 1248 og døde 1259. Som de fleste af datidens skrifter har også hans været udsat for megen kritik, men det ser ud som om den seneste forskning er ved at rehabilitere ham; næsten alle er enige om, at han selv illuminerede sine værker, samt at han må have besiddet et for tiden usædvanlig godt kendskab til heraldik. I ovennævnte værk findes hvad jeg mener må være den ældste kendte gengivelse af kongen af Jerusalems våben (figur 15). Det tillægges *Johannes af Brienne* (konge af Jerusalem 1210–1225, svigerfader til kejser *Frederik II*).

Jeg har kun haft lejlighed til i tyve minutter hastigt at blade dette digre (232 blade) bind igennem, men herunder bemærkede jeg et andet våben blot visende et sølv kors i guld. Så vidt jeg forstod, for en vis *Balduin*. Kongeriget Jerusalem havde fem konger af dette navn. *Balduin V* regerede 1185–1186, men om det var ham der hentydedes til, tør jeg ikke sige.

Der kan snart ventes en bog på engelsk om *Mathæus Paris'* våbentegninger, udgivet af *The Society of Antiquaries*. Da jeg ikke har læst dette videnskabelige arbejde, bringer jeg mine observationer om *Mathæus Paris* og hans våbener med forbehold.

Armorial Wijnbergen (ca. 1270–1285) gengiver våbenet for kongen af Jerusalem omtrent som vist på figur 16. Det ses at tinkturerne nu er guld kors i sølv (modsat *Mathæus Paris*). Det store kors er »svævende« og må blasoneres som et latinsk korset kors.

Den engelske *Camden Roll* (ca. 1280) har også indeholdt våbenet, men desværre i den øverste række, som nu mangler. Tilbage er kun en næsten ulæselig tekst. »... rlm porte le escu de argent a (une) croiz de or crusele de o(r)«.

Det turde være indlysende, at billeder af *Gotfred af Bouillon* med Jerusalemskorset (ofte som en af »de Ni Helte«) er ren fantasi. Gotfred nægtede at antage kongetitlen og begrebet heraldik eksisterede slet ikke i 1099. Disse billeder frembyder da heller ikke noget som helst til belysning af Jerusalemskorsets oprindelse.

Den hellige Gravs Orden

Det er sandsynligt, at ridderslagninger fandt sted i Gravkirken allerede på korstogstiden, men intet tyder på, at riddere fra en sådan ridderslagning dannede en særlig orden med et særligt mærke. Da pilgrimsrejserne mod midten af 1300-tallet kom på mode, blev det samtidig skik at henlægge ridderslagninger til Gravkirken.

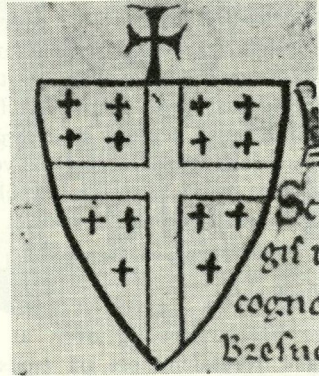
Det ældste bevarede eksempel på, at Jerusalemskorset har været sat i forbindelse med en sådan andagtsrejse findes på et gravmæle for *Heinrich Ketzl* i Sebalduskirken i Nürnberg. Gravstenen viser hans våbenskjold, og over dette ses blandt andet Jerusalemskorset. *Heinrich Ketzl* besøgte Jerusalem 1389 og modtog ridderslaget i Gravkirken, men gravstenen menes først udført efter hans død i 1433. Man kan næppe tale om en orden med Jerusalemskorset som sit insignium førend i begyndelsen af 1500-tallet. I *Heinrich Ketzels* tilfælde må Jerusalemskorset derfor nærmest betragtes som en »souvenir« om besøget og ridderslaget.

Det Jerusalemskors der her er tale om, er det røde, som Franciskanerne antog som vogtere af den Hellige Grav; de var nemlig en tid tillige administratorer af den Hellige Gravs Orden. Den nuværende ordens klenodie er atter et rødt Jerusalemskors, og Franciskanerne i Palæstina (Terra

Sancta organisationen) fører stadig samme våben.

Rødt

Den røde farve stammer muligvis fra Venedig. Det fortælles, at Jerusalemskorset var malet i en kirke i Nicosia

15. British Museum Royal MS. 14 C. VII. Feltet guld, store kors sølv. Nogen fornuftig forklaring på den »omvendte« fordeling af metallerne på kors og felt kan jeg ikke give. Den måske eneste, svage støtte er den unge *Konradins* våben i det *Manessiske Håndskrift*. Det er i guld, et svævende, latinsk sort stikkløverbladskors (sort og sølv forveksles ofte). De små græske kors er tegnede sorte, men det skal ikke tages for bogstaveligt; måske skulle de som det store kors have været sølv, men af hensyn til det lille format er det kun blevet til sorte streger; måske skal de kun opfattes som en slags damascering, der jo altid er i sort streg, hvis intet andet er præciseret i blasoneringen. Det står mig ikke helt klart, hvorfor *Mathæus Paris* viser Jerusalems-våbenet og ikke *Brienne'ernes* slægtsvåben — en løve i et felt sået med billetter — for *Johannes*. Jeg kan heller ikke forstå meningen med det røde kors over våbenet. Forhåbentlig vil omtalte nye bog kaste lys over disse dunkle punkter.

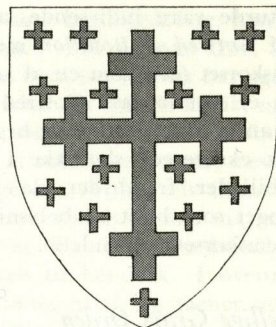
på Cypren i de rigtige tinkturer guld og sølv. Gullet mørknedes med tiden og blev af venezianerne opfattet som rødt. Venedig stod i nær handelsforbindelse med Levanten og de fleste pilgrimme tog herfra ad søvejen via Cypren til Acre eller Jaffa. Man véd at venezianske malere solgte våbenskjolde til pilgrimmene til ophængning i valfartskirkerne.

I den tid Venedig herskede over Cypren, indgik et rødt Jerusalem kors i dogens sammensatte våben. Vistnok det eneste sted Jerusalem kors forekommer i dansk heraldik er i slægten *Molinos* hjelmtegn. Det var en veneziansk slægt, der i 1709 erholdt våbenbrev i Danmark. Korset er rødt.

Guld og sølv

Mange har undret sig over, at det »rigtige« Jerusalem kors på trods af reglerne lægger metal på metal. De fleste »forklaringer« går ud på, at vi her står overfor undtagelsen der bekræfter regelen. Der kendes imidlertid flere middelalderlige våbener med sammensætninger af guld og sølv. Det er også muligt, at kongerigets specielle tilknytning til de hellige steder har krævet et særligt »dyrebart« våben. En tradition — hvis alder og holdbarhed jeg ikke har efterprøvet — hævder, at alene paven, kejseren i Konstantinopel og kongen af Jerusalem måtte udstede buller (dobbeltsægl) af guld, men det har nu næppe relation til metallerne i våbenet.

Det kan tænkes, at det fysiske forbillede for Jerusalem kors var det guldindfattede »Kristi sande kors«. Dette relikvies historie er temmelig udforsket. Det spillede en meget vigtig rolle under korstogene. Normalt opbevaredes det af patriarken af Jerusalem, men kongen kunne disponere

16. Jerusalem kors efter *Armorial Wijnbergen*. Fellet sølv, korsene guld. I denne den ældste franske våbenbog forekommer adskillige våbener af præcis samme »type«, blot i andre tinkturer. Det er derfor ganske ejendommeligt, at kongen af Jerusalems våben er gengivet som vist her. Når illustrationen ikke er en fotografisk gengivelse skyldes det, at dette våben er temmelig udvisket.

over det og beordre det med i kamp; det var med i adskillige slag og bragte som regel sejr til korsridderne. Men i slaget ved Hattin den 4. juli 1187 blev korset erobret af Saladins søn al-Afdal, og siden dette slag gik det tilbage for korsfarerne. Ved senere freds- og våbenhvileforhandlinger søgte man igen og igen at løskøbe korset. Efter det 5. korstog i 1221 lykkedes det ved Damietta at få en aftale i stand om dets udlevering — men så meddelte muhammedanerne, at de ikke kunne finde det.

Konklusion

Jerusalem kors er ikke direkte afledet af tidligere kristne billedlige symboler. Men der er førheraldisk tradition for korsmærker på skjolde, og noget tyder på, at »Kristi sande kors« har været forbillede for et skjoldmær-

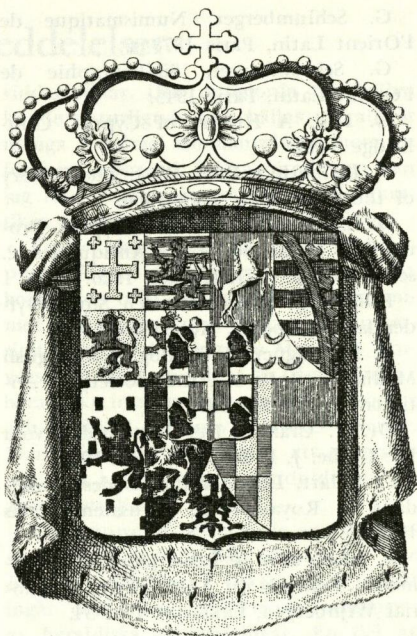
ke, der udviklede sig til at blive embedsvåben for kongen af Jerusalem (ikke byen, men kongeriget Jerusalem). Det er næppe muligt at fastslå, præcis hvornår dette våben opstod; formentlig har det været i tidsrummet 1220–1250. Om det skete i Europa eller i Palæstina, er uvist.

Våbenet må antages oprindelig at have været et guld kors, græsk eller latinsk afhængig af skjoldfeltets form. Korsarmenes ender har måske været udformede. Fra omkring år 1300 synes korset »standardiseret« til et krykkors. I nogle gengivelser går korsarmene fra skjoldrand til skjoldrand, i andre er korset »svævende«. Fra omkring år 1400 er det svævende kors dominerende. Feltet er sølv.

Det er usikkert, om de små græske kors hørte til våbenet fra begyndelsen. Hvis det var tilfældet, var det kun som en art damascering. Fra omkring 1270 er feltet sået med små græske guld kors. Når feltet er rundt eller kvadratisk, reduceres de små kors' antal til fire. Fra omkring år 1300 er deres antal fast fire, uanset skjoldfeltets facon. Senere afvigelser må tilskrives kunstnerisk frihedstrang eller uvidenhed.

Kombinationen af guld og sølv er ikke helt usædvanlig. Måske er den valgt for at markere embedets høje værdighed i den kristne verden.

Muligvis tabet af »Kristi sande kors«, og i hvert fald stridighederne omkring retten til Jerusalems trone, samt tabet i 1291 af de sidste besiddelser i Palæstina, har i høj grad været medvirkende til våbenets udbredelse. Jerusalemkorset kan betegnes som et pretentionsvåben. Jeg tror ikke, der skal lægges anden symbolik i våbenet end, at det er kongens kormærke set på en baggrund af »utallige« korsfareres kormærker (nu kun repræsenteret ved fire).

17. Som eksempel på Jerusalemkorsets udbredelse kan nævnes, at det i midten af 1700-tallet forekom i ikke mindre end syv europæiske potentaters våbener: det kejserlige tyske våben for huset Lothringen; stormesteren af den Tyske Orden, der også var af huset Lothringen; fyrstehuset Piccolomini; hertugen af Gravina; dogen af fristaten Venedig; det kongelige sardinske og hertugelige savoyiske våben (som ses her); og endelig det kongelige ungarske våben. Gengivelsen er hentet fra J. C. Gatterer, *Handbuch der neuesten Genealogie und Heraldik*, Nürnberg 1762.

Bibliografi

C. Skovgaard-Petersen, *Korset i Kirken og Kunsten*, København 1946.

Martin Ellehauge, *Korset fra 4. årtusind f. Kr. til korstogstiden*, Salmonsens Leksikon Tidsskrift, København 1955.

Martin Ellehauge, *Korstegnets udformning til heraldisk brug*, SLT, København 1956.

G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient Latin, Paris 1878-82.

G. Schlumberger, Sigillographie de l'Orient Latin, Paris 1943.

G. Hill, A History of Cyprus, Cambridge 1948.

N. Laliberte & E. N. West, The History of the Cross, New York 1960.

G. E. Jeffery, Heraldry of Cyprus, Proceedings of the Society of Antiquaries, 2. series Vol. XXXII, London 1920.

Hal Koch, Konstantin den Store, Gyldendals Uglebøger, København 1962.

A. R. Wagner, A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, Society of Antiquaries, London 1961.

Dr. V. Cramer, Der Ritterorden vom Hl. Grabe, J. P. Bachem, Köln 1952.

C. Enlart, Les Monuments des Croisés dans le Royaume de Jerusalem, Paris 1925-27.

P. Adam-Even & Léon Jéquier, Un armorial Français du XIIIe siècle, l'Armorial Wijnbergen, Lausanne 1951-54.

Jeg skylder følgende institutioner og personer tak for detailoplysninger og billeder:

British Museum, Department of Manuscripts, London.

The Courtauld Institute of Art, London.

Sir Anthony Wagner, Garter Principal King of Arms, London.

Ill.mo Signore Dott. Rino Avesani, Biblioteca Ap. Vaticana, Vatikanstaten.

Department of Antiquities, Nicosia, Cypern.

Palestine Archaeological Museum, Jerusalem, Jordan.

American School of Oriental Research, Jerusalem, Jordan.

The Convent of the Flagellation, Jerusalem, Jordan.

Reklamechef Jan Raneke, Lomma, Sverige.

Stud. mag. Kai Hørby, København.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København.

Sidst, men ikke mindst, ønsker jeg at takke Professor J. Prawer, Hebrew University, Jerusalem, Israel. For flere år siden henledte han min opmærksomhed på Jerusalemsskorsets tvivlsomme alder og symbolik. Det er med beklagelse, at jeg ikke kan godtage professorens teori om, at de fire små kors skulle repræsentere England, Frankrig, Tyskland og Italien.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.